



ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ЗАРУРАТИ

Содиқов Нариманжан Собирович -

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
«Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари» илмий
тадқиқот маркази мустақил изланувчиси*

doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss3/a63

Аннотация. Ушбу мақолада таълим тизимининг аҳамияти, мамлакатимизда таълимга берилётган эътибор хусусида сўз юритилади. Хорижлик иқтисодчи олимларнинг таълимга оид фикрлари баён қилинган. Шунингдек, профессионал таълимнинг бугунги кундаги долзарблиги, унинг мамлакат иқтисодиётига таъсири борасида муҳокамалар олиб борилиб, хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: таълим, таълим олиш ҳуқуқи, таълим сифати, профессионал таълим.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Содиқов Нариманжан Собирович -

*Независимый научный сотрудник научно-исследовательского центра
«Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана»
при Ташкентском государственном экономическом университете*

Аннотация. В данной статье говорится о важности системы образования, о том внимании, которое уделяется образованию в нашей стране. Представлены взгляды зарубежных экономистов на образование. Также были обсуждены актуальность профессионального образования на сегодняшний день, его влияние на экономику страны и сформулированы выводы.

Ключевые слова: образование, право на образование, качество образования, профессиональное образование.

SOCIO-ECONOMIC NECESSITY OF PROFESSIONAL EDUCATION

Sodikov Narimanjan Sobirovich -

*Independent researcher of the research center "Scientific
foundations and problems of the development of the economy of
Uzbekistan" under the Tashkent State University of Economics*

Abstract. This article talks about the importance of the education system, the attention given to education in our country. Opinions of foreign economists on education are presented. Also, the relevance of professional education today, its influence on the country's economy were discussed and conclusions were formed.

Key words: education, right to education, quality of education, professional education.

Кириш. Таълим инсоннинг асосий ҳуқуқи бўлиб, шахс ва жамиятни шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан умуминсоний ҳуқуқ сифатида эътироф этилган таълим олиш ҳуқуқи шахсий ривожланиш, ижтимоий тараққиёт ва иқтисодий фаровонлик учун муҳим таянч бўлиб хизмат қилмоқда.

Тараққиёт стратегиясида таълим сифатини ошириш бўйича белгиланган вазифалар доирасида "2022 йил 1 апрелдан бошлаб нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари ва мактабларга фарзандларини юбораётган ота-оналарнинг ойига 3 миллион сўмгача бўлган тўловлари даромад солиғидан озод этиш, ўрта таълим тизимини замон талабларига мослаштириш мақсадида умумий ўрта таълим муассасаларида дарсликларни янгилаш дастурини амалга ошириш учун давлат бюджетидан 605 млрд. сўм ажратиш, 141 мингта янги ўқув ўринлари яратиш ва уларнинг сонини 2026 йил якунига қадар 6,4 миллионгача етказиш" [1] вазифалари белгилаб берилганлигининг ўзи мамлакатимиз-

да таълимга бўлган эътиборнинг юксаклиги намунасидир.

Адабиётлар таҳлили. Таълимга оид тадқиқотлар доирасида кўплаб олимлар томонидан тадқиқотлар ўтказилган бўлиб, улар турлича иқтисодий фаолиятдан келиб чиқиб, турли мавзуларда олиб борилган. Иқтисодчилар кўпинча таълим билан боғлиқ иқтисодий даромад ва фойдаларни таҳлил қиладилар. Улар таълимнинг одамларнинг даромад олиш потенциали, бандлик имкониятлари ва умумий иқтисодий самарадорликка қандай таъсир қилишини ўрганишлари мумкин. Тадқиқотлар кўпинча таълим даражаси, даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий ҳаракатчанлик ўртасидаги муносабатни ўрганади.

Иқтисодчилар таълимни молиялаштириш механизмларини, жумладан, давлат маблағлари, хусусий инвестициялар ва таълим харажатларининг иқтисодий ўсиш ва ривожланишга таъсирини ўрганишлари мумкин. Улар турли молиялаштириш моделларининг самарадорлиги ва тенглигини таҳлил қилишлари ва давлат ва ху-

сусий таълимни таъминлаш ўртасидаги потенциал ўзаро муносабатларни, таълим ва меҳнат бозори натижалари ўртасидаги боғлиқликни, шу жумладан, бандлик даражаси, иш қобилияти ва маҳсулдорликни ўрганадилар. Шунингдек, таълим ва кенгроқ иқтисодий ривожланиш ўртасидаги боғлиқликни таҳлил қилишлари, таълимга инвестициялар иқтисодий ўсиш, технологик тараққиёт ва қашшоқликни камайтиришга қандай ҳисса қўшишини ўрганиши мумкин. Улар турли шароитларда таълимнинг инновациялар, тадбиркорлик ва инсон капиталини ривожлантиришга таъсирини ўрганишлари мумкин эди.

Сўнгги пайтларда иқтисодчиларнинг таълим ва таълим сиёсати бўйича тадқиқотлари қайта тикланди. Таълим соҳасида ҳам тадқиқот, ҳам сиёсатни ишлаб чиқишда одатий ҳолга айланган кўплаб асосий иқтисодий ғоялар мавжуд. Буларга қуйидагилар киради: таълимнинг сармоя сифатидаги ғояси [2]; меҳнат бозори натижаларини яхшилаш шаклида таълимнинг иқтисодий даромадлари тушунчаси [3]; таълим сиёсатини иқтисодий самарадорлик нуқтаи назаридан баҳолаш ва шу кабилар.

Таълим иқтисодининг кўпгина тамойилларини, ҳеч бўлмаганда, Адам Смитнинг 1776 йилда нашр этилган “Халқлар бойлиги” рисолида кузатиш мумкин. Бироқ таълим иқтисодиётининг асосчиси Гари Беккер бўлиб, у 1964 йилда жуда таъсирли “Инсон капитали” китобини ёзган бўлиб, унда у нима учун жисмоний капиталга инвестицияларга ўхшаш тарзда жисмоний шахслар таълим ва ўқитишга сармоя киритишини тушунтириб берган. Таълим самарадорлигини ошириш учун эмас, балки ҳар хил кўникма ва қобилиятларга эга бўлган шахсларни иш жойларига саралашдир [4].

Гарчи, кўплаб эмпирик мақолаларда иқтисодий эркинликнинг кенг кўламли таъсири таҳлил қилинган бўлса-да [5], уларнинг ҳеч бири одамларнинг таълимга бўлган муносабатига таъсирини таҳлил қилмайди.

1989 йилдан 2007 йилгача бўлган даврда 86 та ривожланаётган мамлакатлар ҳақидаги маълумотлардан фойдаланиб, Кинг ва бошқалар иқтисодий жиҳатдан эркин мамлакатларда мактаб таълимининг даромадлари сезиларли даражада юқори эканлигини аниқлади [6].

Фельдманн 1972 йилдан 2011 йилгача бўлган 109 та давлат бўйича маълумотлардан фойдаланган ҳолда иқтисодий эркинлик ўрта мактабга қабул қилиш даражасига кучли ижобий таъсир кўрсатаётганини маълум қилди [7].

Бошқа эмпирик тадқиқотлар сўнгги ўн йилликларда кўплаб ривожланаётган мамлакатларда хусусий мактаб таълимининг кучли ўсишини таҳлил қилади. Аниқланишича, бу ўсиш

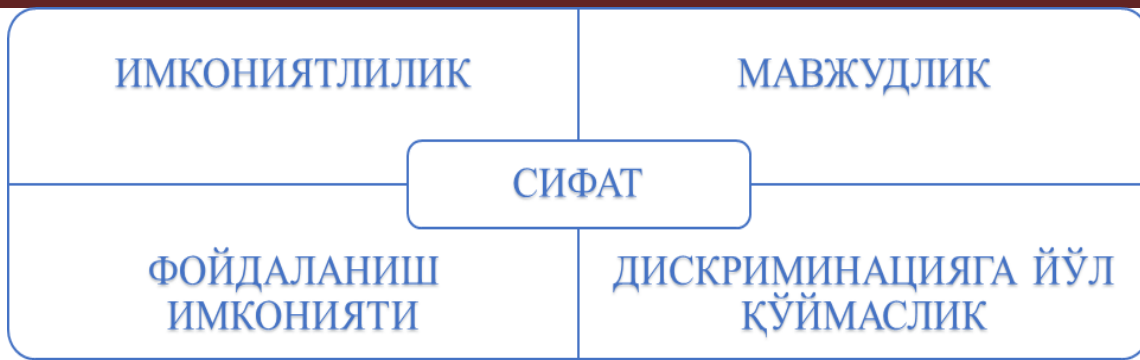
хусусий мактабларда давлат мактабларига қараганда ўқитиш ва таълим натижалари, одатда, яхшироқ бўлганлиги билан боғлиқ [8]. Ривожланаётган мамлакатлардаги ота-оналар ўз фарзандларини кўпроқ хусусий мактабларга жўнатишади, лекин бу тўловлар давлат мактабларида тўланмайди [9]. Шубҳасиз, хусусий провайдерларнинг кириб келиши ва кенгайишига рухсат берган ривожланаётган мамлакатларда кўпчилик ота-оналар таълимга катта аҳамият беришади.

Таҳлил ва натижалар. Турли халқаро конвенциялар ва декларацияларда мустаҳкамланган таълим олиш ҳуқуқи ҳар бир шахсга камситишларсиз сифатли таълим олиш имкониятини кафолатлайди. У бепул ва мажбурий бошланғич таълим олиш ҳуқуқини, олий таълим олишда тенг имкониятларни ва барча учун умрбод таълим олиш ҳуқуқини ўз ичига олади. Таълим олиш ҳуқуқи инсоннинг асосий ҳуқуқи бўлиб, у алоҳида шахслар, жамоалар ва умуман жамиятлар учун кенг қамровли таъсир кўрсатади. Таълимга устувор аҳамият бериш, номутаносибликларни бартараф этиш ва инновацион ёндашувларни қўллаш орқали биз инклюзив, адолатли ва барқарор таълим тизимларини қуришимиз мумкин. Айнан таълим олиш ҳуқуқини рўёбга чиқариш орқали биз шахслар салоҳиятини очиб беришимиз, ижтимоий тараққиётга кўмаклашимиз ва келажак авлодлар учун порлоқ келажак яратишимиз мумкин.

Таълим олиш ҳуқуқи ўзининг ижобий самарадорлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Жумладан, таълим билим, кўникма ва танқидий фикрлаш қобилиятларини таъминлаши одамларга имкониятлар беради, уларга онгли қарорлар қабул қилиш, жамият меъёрларига қарши чиқиш ва ўз мақсадларига эришиш имконини беради.

Таълим одамларни бандлик, тадбиркорлик ва иқтисодий тараққиёт учун зарур кўникмалар билан жиҳозлаш орқали қашшоқлик даврини бузишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Шунингдек, соғлиқни сақлаш саводхонлигини оширади, гигиена амалиётларини тарғиб қилади ва одамларга соғломроқ танлов қилиш имконини беради, бу эса умумий фаровонликнинг яхшиланишига олиб келади.

Ҳозирги кунда кўриб турганимиздек, таълим бағрикенглик, тушуниш ва хилма-хилликка ҳурматни ривожлантиради, кўп маданиятли жамиятларда ижтимоий ҳамжиҳатлик ва тинч-тотув яшашга ҳисса қўшади. Энг муҳими, сифатли таълим барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш учун муҳим аҳамиятга эга, чунки у атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, масъулиятли фуқаролик ва инновацияларни ривожлантиришга ёрдам беради.



1-расм. Таълим олиш ҳуқуқининг асосий тамойиллари

Таълим олиш ҳуқуқининг асосий тамойилларини қуйида изоҳлари билан келтириб ўтамыз:

✚ Имкониятлилик – таълим арзон бўлиши керак, молиявий тўсиқлар камайтирилган бўлиши керак.

✚ Мавжудлик – ҳар бир киши ўрганиш имкониятига эга бўлишини таъминлаш учун етарли таълим муассасалари, малакали ўқитувчилар ва ўқув ресурслари таъминланиши керак.

✚ Сифат – таълим юқори сифатли бўлиши керак, бу шахсларга шахсий ривожланиш ва жамиятда фаол иштирок этиш учун зарур бўлган тегишли билимлар, танқидий фикрлаш кўникмалари ва амалий ваколатларни эгаллаш имконини беради.

✚ Фойдаланиш имконияти – таълим жинси, ирқи, этник келиб чиқиши, ижтимоий-иқтисодий ҳолати ёки ногиронлигидан қатъи назар, камситмасдан, ҳамма учун очиқ бўлиши керак. Қашшоқлик, масофа, маданий қарама-қаршиликлар ва гендер тенгсизлиги каби тўсиқларни бартараф этиш керак.

✚ Дискриминацияга йўл қўймаслик – таълим камситишлардан холи бўлиши керак, келиб чиқиши ёки хусусиятларидан қатъи назар, ҳамма учун тенг имкониятларни тарғиб қилади.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида таълимга оид ҳар қандай хатти-ҳаракатларнинг амалга оширилишини мамлакатда мавжуд қонунчиликда белгиланган ҳуқуқий асослари билан ўрганиш, бизнингча, унинг асл моҳиятини очишга хизмат қилади. Аввало, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси бош қомус сифатида ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқи ва эркинликларининг кафолати эканлигини инобатга олганда, ҳар бир фуқаронинг таълимга оид ҳуқуқий асослари ҳам ушбу ҳужжатга бориб тақалади. Бир таълимга оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар эволюциясига разм соладиган бўлсак, унинг асосида мустақилликнинг дастлабки босқичида қонуний пойдевор яратилган десак, хато бўлмайди. Жумладан, «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги қонун, Ўзбекистон Республикаси Консти-

туцияси, “Таълим тўғрисида”ги қонун ва уларга мувофиқ ҳолда чиқарилган бошқа қонун ҳужжатлари асосида амалга оширилган. Таълим тўғрисидаги қонунлар фуқароларнинг илм олиш соҳасидаги конституциявий ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлайди, жисмоний ва юридик шахсларнинг таълим соҳасидаги ўзаро муносабатларининг принциплари, ҳуқуқий ваколатлари ва масъулиятларини, Ўзбекистон Республикасида таълим эркин ривожланишининг ҳуқуқий кафолатларини белгилаб беради. Сўнгги 5 йил давомида барча ҳужжатлар қайта янгиланди ва такомиллаштирилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 7 февралдаги “Таълим тўғрисида”ги 636-ХП-сонли қонуни қабул қилинган бўлса, кейинчалик Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эришиб, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлаши кадрлар тайёрлаш тузилмаси ва мазмунини қайта ташкил этишни зарур қилиб қўйди ва қатор чора-тадбирлар кўришни тақозо этди.

Кадрлар тайёрлаш тизимининг демократик ўзгаришлар ва бозор ислохотлари талабларига мувофиқ эмаслиги, ўқув жараёнининг моддий-техника ва ахборот базаси етарли эмаслиги, юқори малакали педагог кадрларнинг етишмаслиги, сифатли ўқув-услубий ва илмий адабиёт ҳамда дидактик материалларнинг камлиги, таълим тизими, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида пухта ўзаро ҳамкорлик ва ўзаро фойдали интеграциянинг йўқлиги кадрлар тайёрлашнинг мавжуд тизимидаги жиддий камчиликлар сирасига киради. Натижада 1997 йил 29 августда “Таълим тўғрисида”ги 464-И-сонли қонуни билан такомиллаштирилди ва ўша кунда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ҳам қабул қилинган бўлиб, миллий дастурнинг мақсад ва вазифалари босқичма-босқич рўёбга чиқарилиши белгиланди, улар 3 босқични, хусусан, биринчи босқич (1997-2001 йиллар), иккинчи босқич (2001-2005 йиллар) ва учинчи босқични (2005 ва ундан кейинги йиллар) ўз ичига олган эди.

Эски “Таълим тўғрисида”ги қонуннинг 10-моддасида Ўзбекистон Республикасида таълим мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта

махсус, касб-ҳунар таълими, олий таълим, олий ўқув юртидан кейинги таълим, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш, мактабдан ташқари таълим каби турларда амалга оширилиши белгилаб қуйилган [10].

Бугунги кунда барча мамлакатлар учун умумий бўлган таълим олиш ҳуқуқини таъминлашда муаммолар мавжуд бўлиб, жумладан, кўпгина ҳудудларда тегишли таълим муассасалари, ўқув хоналари ва зарур ресурслар мавжуд эмас, бу эса таълим олиш имкониятига тўсқинлик қилмоқда. Яна қашшоқлик кўпинча таълим олиш имкониятини чеклайди, чунки оилалар мактаб тўловлари, кийим-кечак, дарсликлар ва транспорт харажатларини қоплаш учун курашадилар. Қуролли можаролар, табиий офатлар ва гуманитар инқирозлар таълим тизимини бузди, болалар ва катталарни таълим олиш имкониятларидан маҳрум қилади. Бу эса ҳақиқатан тадқиқотнинг долзарблигини асослайди ва янада кўпроқ илмий изланишлар олиб боришга ундайди.

Шунингдек, таълим турли шаклларда бўлади ва мақсадли аудитория, етказиб бериш усуллари ва мақсадларига қараб турли тоифаларга бўлиниши мумкин. Жаҳон мамлакатларида таълимнинг баъзи кенг тарқалган шакллари бирма-бир кўриб чиқамиз. Жумладан, расмий таълим мактаблар, коллежлар ва университетлар каби таълим муассасаларида тақдим этиладиган тизимли таълимни англатади. У олдиндан белгиланган ўқув дастурига амал қилади ва одатда, малакали ўқитувчилар томонидан бошқарилади. Расмий таълим турли даражалар, жумладан, бошланғич, ўрта ва олий таълим орқали ривожланади.

Норасмий таълим – расмий таълим тизимига амал қилмайдиган, лекин барибир таълим имкониятларини тақдим этишга қаратилган ўқув жараёни. У мослашувчан, ўқувчиларга йўналтирилган ва кўпинча катталар таълими дастурлари, касбий таълим, жамоавий синфлар ёки малака ошириш семинарлари каби муайян гуруҳлар ёки эҳтиёжларга қаратилган.

Масофавий таълим ёки он-лайн таълим сифатида ҳам танилган, таълим мазмунини таълим муассасасидан географик жиҳатдан ажратилган ўқувчиларга етказишни ўз ичига олади. У масофавий таълимни осонлаштириш учун интернетга асосланган платформалар, видео-конференция ва мустақил модуллар каби турли технологиялардан фойдаланади. Масофавий таълим вақт ва жойлашув нуқтаи назаридан мослашувчанликни таъминлайди, бу эса анъанавий таълим муассасаларига кириш имконига эга бўлмаган шахслар учун таълим олиш имкониятини беради.

Касбий ва техник таълим муайян касблар ёки соҳалар билан боғлиқ амалий кўникмалар ва билимларни беришга қаратилган. У шахсларни ихтисослашган соҳаларда ишга тайёрлайди ва амалий машғулотлар, шогирдлик ва саноатга тегишли сертификатларга урғу беради. Касбий таълим ўқувчиларни касбга оид кўникмалар билан таъминлайди, уларнинг бандлигини оширади ва иқтисодий ривожланишга ёрдам беради.

Ихтисослаштирилган таълим муайян таълим эҳтиёжлари ёки истиснолари бўлган шахсларга хизмат қилади. У ногирон талабалар учун махсус таълим дастурларини, интеллектуал ривожланган ўқувчилар учун иқтидорли таълим дастурларини ва турли эҳтиёжларга эга бўлган талабаларни умумий таълим муассасаларига интеграциялашувига ёрдам берадиган инклюзив таълим ташаббусларини ўз ичига олади. Ихтисослаштирилган таълим шахсларнинг ўзига хос талабларини қондириш ва барча ўқувчилар учун тенг имкониятларни таъминлашга қаратилган.

Катталар таълими катталар учун махсус ишлаб чиқилган таълим имкониятларини ўз ичига олади. У янги кўникмаларга эга бўлишни, ўқишни давом эттиришни ёки шахсий манфаатларни кўзламоқчи бўлган шахсларга хизмат қилади. Катталар учун таълим дастурлари кўпинча амалий кўникмалар, мартаба кўтарилиши, саводхонлик ва ҳисоблаш, шахсий ривожланиш ва умрбод таълимга қаратилган. Ушбу дастурлар турли форматларда, жумладан, кечки дарслар, семинарлар, он-лайн курслар ва жамоат ташаббуслари билан таклиф қилиниши мумкин.

Эрта болалик давридаги таълим – туғилишдан олти ёшгача бўлган болалар учун мўлжалланган таълим дастурлари. У ўйинга асосланган таълим, тарбиялаш муҳити ва ёшга мос фаолият орқали когнитив, ижтимоий, ҳиссий ва жисмоний жиҳатларни ўз ичига олган яхлит ривожланишга қаратилган. Эрта болалик давридаги таълим узлуксиз таълим учун асос яратади ва келажакдаги таълим муваффақиятлари учун замин яратади.

Юқорида кўриб чиққан таълим шакллари бир-бирини тўлдиради ва ҳаётнинг турли босқичларида одамларнинг турли эҳтиёжларини қондиради. Расмий, норасмий ва ихтисослаштирилган таълимнинг уйғунлиги ҳар томонлама ривожланишга, шахсий ўсишга ва шахсларнинг жамиятда ривожланиши учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни эгаллашга ёрдам беради. Ушбу муаммоларнинг мавжуд эканлиги ва уларни бартараф этиш Ўзбекистон Республикасидаги таълимга оид кўплаб меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг эскирганлигини, уларни такомиллаштиришни талаб қилди. Сўнгги йилларда ҳу-

кумат томонидан мамлакатимиз фуқароларининг таълим олиш борасидаги имкониятларини кенгайтиришга доир кенг қамровли ислохотлар амалга оширилиб, ҳукуватимизнинг бугунги кундаги демократик ислохотларининг давоми дейишимизга асосларимиз етарли.

Авваламбор, 2020 йил 23 августда “Таълим тўғрисида”ги қонуннинг ЎРҚ-637-сон билан янги таҳрири эълон қилинди. Ушбу ҳужжат 1997 йилдан буён амал қилиб келаётган “Таълим тўғрисида” ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”ги қонунларнинг ўрнига такомиллашган тарзда шакллантирилди десак, хато бўлмайди. Ушбу янги қонуннинг эскисидан асосий фарқлари сифатида, биринчидан, таълим олиш шакллари таснифи кенгайтирилди:

ишлаб чиқаришдан ажралган (кундузги) ва ажралмаган ҳолда (сиртқи, кечки, масофавий); назарий – таълим ташкилоти негизда, амалий – таълим олувчининг иш жойида бирга олиб бориладиган дуал таълим; оилада таълим олиш ва мустақил таълим олиш; катта ёшдагиларни ўқитиш ва уларга таълим бериш; жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган болалар (шахслар) учун инклюзив таълим; экстернат тартибидаги таълим – ўқув дастурларини мустақил равишда ўзлаштиришни ўз ичига олиб, унинг яқунлари бўйича таълим олувчилардан давлат таълим муассасаларида яқуний ва давлат аттестацияларидан ўтиш; мудофаа, хавфсизлик ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти соҳасида кадрлар тайёрлаш;

иккинчидан, Вазирлар Маҳкамаси, Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси (Таълим инспекцияси), Президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактабларни ривожлантириш агентлиги, шунингдек, соҳа вазирликлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколатлари тафсилотлари билан аниқлаштирилди;

учинчидан, таълим жараёнининг барча иштирокчиларининг ҳуқуқий мақомига кўпроқ этибор қаратилган: таълим ташкилотлари – уларни ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш, уставга талаблар; педагогик ходимлар, таълим олувчилар, уларнинг ота-оналари ва бошқа қонуний вакиллари – ҳуқуқлар, мажбуриятлар ва кафолатлар бўйича. Таълим-тарбия жараёни иштирокчиларини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирлари белгиланган;

тўртинчидан, давлат таълим стандартлари ва талаблари, ўқув жараёнига ўқув режалари ва дастурларини, таълим соҳасига экспериментал ва инновацион фаолият таълимни жорий этиш билан боғлиқ масалалар тартибга солинган. Ўқишга қабул қилиш, жумладан, мақсадли қабул қилиш механизми баён этилган;

бешинчидан, давлат томонидан тартибга солиш ва назорат қилиш дастаклари регламентланган: а) биринчиларга қуйидагилар киради:

нодавлат таълим ташкилотларининг фаолиятини лицензиялаш – лицензиялар Таълим инспекцияси томонидан чекланмаган муддатга, ҳар бир таълим тури учун алоҳида берилади;

таълим ташкилотларини аттестациядан ва давлат аккредитациясидан ўтказиш – Таълим инспекцияси томонидан 5 йил муддатга амалга оширилади. Бунда нодавлат таълим ташкилотлари лицензия олинган кундан эътиборан 5 йил давомида аккредитациядан ўтган деб ҳисобланади, бу муддат тугагач, ушбу аттестация ва аккредитациядан ўтказилади. Давлат аккредитациясидан ўтган ташкилотлар махсус реестрга киритилади, бу ҳақдаги маълумотлар Таълим инспекциясининг сайтыга жойлаштирилади;

хорижий давлатда 1992 йил 1 январдан кейин олинган таълим тўғрисидаги ҳужжат тан олиш, шунингдек, таълим соҳасидаги расмий ҳужжатларга апостиль қўйиш. Тан олиш ва апостиль қўйиш ҳам Таълим инспекцияси ваколатига киради;

б) Таълим инспекцияси қуйидагиларга ҳақли:

нодавлат таълим ташкилотларида таълим-тарбия жараёнининг сифатини назорат қилиш ва мониторингини амалга ошириш – бизнес-омбудсманни хабардор қилган ҳолда; таълим ташкилотлари томонидан берилаётган таълимнинг мазмуни ва сифати таълим тўғрисидаги қонун ҳужжатларига номувофиқлигини аниқлаган ҳолларда – уларни бартараф этиш юзасидан уларга тақдимномалар киритиш. Тақдимнома бажарилмаган тақдирда – таълим ташкилотининг давлат аккредитацияси тўғрисидаги сертификатини бекор қилиш [11].

Ушбу тадрижий ўзгаришларнинг давоми сифатида 2023 йил 30 апрель куни ўтказилган Ўзбекистон Республикаси референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан тамал тошини қўйди десак, хато бўлмайди. Ушбу Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 50-моддасида “ҳар ким таълим олиш ҳуқуқига эга. Давлат узлуксиз таълим тизими, унинг ҳар хил турлари ва шакллари, давлат ва нодавлат таълим ташкилотлари ривожланишини таъминлайди. Давлат мактабгача таълим ва тарбияни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратади. Давлат бепул умумий ўрта таълим ва бошланғич профессионал таълим олишни кафолатлайди. Умумий ўрта таълим мажбурийдир. Мактабгача таълим ва тарбия, умумий ўрта таълим давлат назоратидадир. Таълим ташкилотларида алоҳида таълим эҳтиёжларига эга бўлган болалар учун инклю-

зив таълим ва тарбия таъминланади” [12], – деб белгилаб қўйилди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-67-сонли фармонининг 11-бандида “Фуқароларнинг янги таҳрирдаги Конституциянинг 50-моддасида белгиланган таълим олиш ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш мақсадида 2023 йил 1 августдан бошлаб солиқ тўловчилар томонидан ёшидан қатъи назар фарзандларининг Ўзбекистон Республикаси таълим ташкилотларида таълим олишлари учун йўналтириладиган тўловлар солиқ солинмайдиган даромадлар тоифасига киритилсин” деб белгилаб қўйилиши ушбу соҳа бўйича эътиборнинг юқори эканлиги ва ушбу масаланинг ҳукумат томонидан қанчалик долзарб масала сифатида қаралгани билан боғлаш тўғри, бизнингча.

Биз тадқиқотимизда асосий эътиборни профессионал таълимга қаратганлигимиз боис, уни алоҳида кўриб чиқишни лозим топдик. Маълумки, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш, меҳнат бозори талабларига мос юқори малакали кадрларни тайёрлаш, таълим сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш, инновацион илм-фан ютуқларини амалиётга татбиқ этишнинг самарали механизмларини яратиш орқали мамлакатда таълим тизимини ислоҳ қилиш бўйича изчил ишлар амалга оширилди [14].

2019 йил 6 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5812-сонли фармони қабул қилинди. Ушбу фармоннинг ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 7 августдаги “Ўзбекистон Республикасида узлуксиз бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим тизимини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 466-сонли қарори қабул қилинди. Ҳукумат таълим тизимини такомиллаштириш ва уни халқаро стандартларга мослаштириш, илғор хорижий тажрибаларни жорий этиш орқали таълим сифатини ошириб, битирувчиларнинг меҳнат бозорига пухта тайёрланишини таъминлаш мақсадида қабул қилди. Чунки бугунги кун бошланғич, ўрта ва ўрта махсус касбхунара таълими босқичларининг киритилиши малакали кадрлар тайёрлашга комплекс ёндашувни тақозо қилмоқда. Бундан ташқари иш берувчиларни таълим жараёнига жалб қилиш

орқали саноат ҳамкорлиги ва таълим дастурларини меҳнат бозори эҳтиёжларига мослаштириш муҳим. Шу сабабли ушбу чора-тадбирлар потенциал равишда битирувчиларни иш билан таъминлаш имкониятларини яхшилашга олиб келиши ва умумий иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшиши мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, профессионал таълим истиқболларига турли омиллар, жумладан, иқтисодий шароитлар, технологик тараққиёт, ҳукумат сиёсати ва соҳага хос тенденциялар таъсир қилиши мумкин. Шу сабабли одамлар ўзларининг касбий таълимлари бўйича онгли қарорлар қабул қилишлари учун ўзлари танлаган соҳа ва минтақадаги ўзига хос тенденциялар ва талаблар ҳақида хабардор бўлишлари жуда муҳимдир. Жаҳондаги тезкор ўзгаришлар сабабли ихтисослашган кўникмаларга талаб ортиб бормоқда. Саноат ривожланишда давом этар ва технология ривожланар экан, махсус кўникмаларга талаб ортиб бораверади. Шу сабабли муайян соҳаларга қаратилган профессионал таълим одамларга ушбу соҳаларда устунлик қилиш учун зарур бўлган тажриба ва билимларни бериши мумкин.

Эътибор берадиган бўлсак, халқаро тажрибадан маълумки, замонавий меҳнат бозори тез ўзгаришлар ва ўзгарувчан малака талаблари билан тавсифланади. Касбий таълим узлуксиз таълимни осонлаштиришда муҳим роль ўйнайди, одамларга ўз мартабалари давомида малака ошириш ёки қайта малака ошириш имконини беради. Доимий ўрганиш ва кўникмаларни янгилаш ўзгарувчан иш муҳитига мослашиш учун муҳим аҳамиятга эга.

Касбий таълим амалиёт, шогирдлик ва кооператив таълим дастурлари каби ишда интеграциялашган ўрганиш тажрибаларини тобора кўпроқ ўз ичига олади. Таълим муассасалари ва иш берувчилар ўртасидаги бундай ҳамкорлик назарий билимлар ва амалий кўникмалар ўртасидаги тафовутни бартараф этишга, битирувчиларнинг ишга жойлашишини оширишга ва қимматли амалий тажрибага эга бўлишга ёрдам беради. Шунингдек, технология ва рақамли трансформациянинг юксалиши кучли рақамли кўникмаларга эга бўлган мутахассисларга талабнинг ортишига олиб келди. Рақамли саводхонлик, кодлаш, маълумотларни таҳлил қилиш ва бошқа тегишли технологик кўникмаларни ўз ичига олган профессионал таълим дастурлари рақамли иқтисодиётда бандлик истиқболларини ошириши мумкин.

Касбий таълим инсонларга глобал меҳнат бозорига рақобатлаша оладиган зарур малака ва маълумотлар билан таъминлаши мумкин. Бу халқаро бандлик имкониятларига эшикларни

очиши ва чегаралар бўйлаб ҳаракатланишни осонлаштиришига хизмат қилади.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагиларга асосланиб, касбий таълим бўйича илмий хулоса чиқарадиган бўлсак, унинг афзалликлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- кўникма ва билимларни ривожлантириш ва ўзлаштиришга ҳисса қўшади;
- иш билан бандликни таъминлайди;
- меҳнат бозорининг ўзгарувчан эҳтиёжларига мослаштириб, битирувчиларнинг ишга

жойлашишга тайёрлигини оширади ва иш берувчиларнинг талаб ва умидларини қондириш имкониятларини оширади;

- умумий ишчи кучи унумдорлигига ҳисса қўшади.

Шуни унутмаслик керакки, шахс ва жамиятнинг ўзгарувчан эҳтиёжларини қондириш учун касбий таълим дастурларини такомиллаштиришга доимий баҳолаш ва тизимли мониторинг зарур бўлади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ПФ-60-сонли фармони.
2. Becker G. (1964) *Human Capital: A Theoretical Analysis with Special Reference to Education* (New York, Columbia University Press).
3. Mincer J. *Schooling, Experience and Earnings*. (New York, Columbia University Press, NBER). 1974.
4. Blaug M. *The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced Survey*, *Journal of Economic Literature*, 1976, 14, 827-855.
5. Hall J.C. & Lawson R.A. *Economic freedom of the world: An accounting of the literature*. *Contemporary Economic Policy*, 2014, 32 (1), 1-19.
6. King E.M., Montenegro C.E. & Orazem P.F. *Economic freedom, human rights, and the returns to human capital: An evaluation of the Schultz hypothesis*. *Economic Development and Cultural Change*, 2012, 61 (1), 39-72.
7. Feldmann H. *Economic freedom and human capital investment*. *Journal of Institutional Economics*, 2017, 13 (2), 421-445.
8. Day Ashley L. et al. *The role and impact of private schools in developing countries: A rigorous review of the evidence*. London: Department for International Development. 2014.
9. Tooley J. *The beautiful tree: A personal journey into how the world's poorest people are educating themselves*. Washington, D.C.: Cato Institute. 2013.
10. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йилда 29 августдаги “Таълим тўғрисида”ги 464-И-сонли қонуни.
11. https://www.norma.uz/uz/qonunchilikda_yangi/talim_tugrisidagi_yangi_qonun_asosylari_haqida_qisqacha
12. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 2023 йил 30 апрель куни ўтказилган Ўзбекистон Республикаси референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-67-сонли фармони.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони.
15. Исаев Ф. *Совершенствование налогообложения имущества*. // *Экономика и инновационные технологии*. 2021. № 6. С. 326-333.
16. Исаев Ф. *Солиқ текширувлари: аудит самарадорлиги таҳлили*. // *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар*. 2023, 11 (1), 394-401. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a42
17. Исаев Ф. *Йирик корхоналар мисолида солиқ йиғилувчанлиги кўрсаткичини таҳлил қилиш методикасини такомиллаштириш*. // *Iqtisodiyot va ta'lim*, 2022, 24 (1), 317-326. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/955>
18. Исаев Ф. *Аудит самарадорлигининг назарий-амалий талқини*. // *Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка*. 2023. С. 359-361.
19. Жумаев Н., Ризаев Н. & Исаев Ф. *Ўзбекистонда бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартларга мувофиқлаштиришда туркий давлатлар тажрибаси*. // *Iqtisodiyot va ta'lim*, 2023, 24 (2), 58-67. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/1014>
20. Исаев Ф. *Солиқ юкни камайтиришда солиқ таҳлилининг таъсирига оид назарий мулоҳазалар*. // *International Journal of Economics and Innovative Technologies*, 2023, 11 (2), 415-421. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss2/i41